

**ПОЛЕМІКА ВУСППУ¹ Й ВАПЛІТЕ² НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ГАРТ»
(1927–1928 РР.)**

На матеріалі журналу «Гарт» (1927–1928 рр.) розглянуто проблему протистояння двох українських літературних організацій ВУСППУ й ВАПЛІТЕ. Досліджено полеміку колишніх друзів і соратників Миколи Хвильового та Володимира Коряка.

Ключові слова: ВУСПП, ВАПЛІТЕ, «Гарт», Хвильовий, Коряк, друковані органи.

На матеріалах журналу «Гарт» (1927–1928 гг.) рассмотрена проблема противостояния двух украинских литературных организаций ВУСПП и ВАПЛІТЕ. Исследована полемика бывших друзей и соратников Николая Хвильового и Владимира Коряка.

Ключевые слова: ВУСПП, ВАПЛІТЕ, «Гарт», Хвильовой, Коряк, печатные органы.

«Gart» magazine materials (1927-1928) are used to consider the problem of confrontation between two Ukrainian literary organizations VUSPP and VAPLITE. Polemics of former friends and colleagues Mykola Khvylovyy and Volodymyr Koryak has been researched.

Key words: VUSPP, VAPLITE, «Gart», Khvylovyy, Koryak, printed media.

Дві найпотужніші літературні організації України 20-х рр. ХХ ст. ВУСПП та ВАПЛІТЕ виникли внаслідок розколу в Спілці пролетарських письменників «Гарт», що створена в Харкові 2 січня 1923 р. та проіснувала лише декілька років. У 1924 р. вийшов друком перший і єдиний альманах цієї спілки під назвою «Гарт». Метою організації, як зазначалося в статуті, було «об'єднання українських пролетарських письменників та прагнення до створення єдиної інтернаціональної комуністичної культури» [2, с. 172].

Головним її ідеологом і натхненником був Василь Еллан-Блакитний, окрім нього до групи «Гарт» входили такі письменники: Олександр Довженко, Майк Йогансен, Іван Кулик, Валер'ян Поліщук, Володимир Сосюра, Павло Тичина, Микола Хвильовий та ін. Основні ідеї організації викладено в статтях Василя Блакитного «Без маніфесту» та В. Коряка «Література минулого і Жовтень» [6, с. 102–136]. У 1926 р. після виходу з організації Хвильового й утворення ВАПЛІТЕ, а також передчасної смерті Василя Еллана-Блакитного «Гарт» як літературна організація припинив своє існування.

¹ ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників) — українська літературна організація, заснована наприкінці 1926 р. та ліквідована 1932 р. відповідно до постанови ЦК ВКП про перебудову літературно-художніх організацій від 23 квітня 1932 р.

² ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури) — літературне об'єднання в Україні, що виникло в Харкові й існувало із січня 1925 р. до 28 січня 1928 р.

На протипагу літературній організації ВАПЛІТЕ, яка хоча й приймала офіційні вимоги комуністичної партії, проте в питаннях літературної політики дотримувала незалежних позицій, створена наприкінці 1926 р. Всеукраїнська спілка пролетарських письменників (ВУСПП). До її складу входили: Іван Кулик, Іван Микитенко, Володимир Сосюра, Микола Терещенко, Дмитро Загул, Володимир Коряк, Яків Савченко, Володимир Гадзінський, Леонід Первомайський, Наталя Забіла, Антон Шмигельський, Борис Коваленко, Іван Ле, Михайло Доленго, Леонід Смілянський та ін. ВУСПП мав три періодичні друковані видання: «Літературну газету», журнал російською мовою «Красное слово» й літературно-художній критичний щомісячник «Гарт». Редакція останнього розміщувалася в Харкові, у складі її колегії були вже відомі на той час письменники та літературні критики (Михайло Доленго, Володимир Коряк, Іван Микитенко, Володимир Сосюра, Павло Усенко, Володимир Юринець). Згодом до них долучилися Іван Кулик, а в 1930 р. ще й Іван Кириленко, Борис Коваленко, Григорій Овчаров та Самійло Щупак. Відтак колишні однодумці Володимира Коряка та Микола Хвильовий опинилися у двох різних за своєю мистецькою спрямованістю літературних організаціях — ВУСПП та ВАПЛІТЕ.

Багато наукових праць написано про тогочасні літературні напрями, дослідження літературної преси, але друкований орган Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників «Гарт» 1927–1928 рр., зокрема його полеміка з ВАПЛІТЕ, досі маловивчений, отже, актуальним є аспект діяльності сучасної української наукової думки.

Мета статті — розглянути протистояння ВУСППу й ВАПЛІТЕ в боротьбі за формування «вольового активного пролетарського світогляду в літературі» 1927–1928 рр.

Перше число журналу «Гарт», датоване квітнем-травнем 1927 р., мало 145 сторінок і розпочиналося передмовою під заголовком «Наша путь», у якій редакція зазначала, що розпочинає справу «величезної ваги» — власне випуск журналу «Гарт». Автори цієї статті запевняли, що продовжуватимуть традиції, ідеологічні та творчі засади літературної організації «Гарт» часів її розквіту під проводом «незабутнього фундатора пролетарської літератури» В. Елана-Блакитного [1, с. 5]. Розвинути їх у нових умовах — таким ВУСПП визначав своє головне завдання, а головною вимогою до нових членів — їх художній розвиток у марксистських традиціях. Окрім того, вуспівці зобов'язувалися створювати нові художні й культурні цінності, «які були б перейняті активним пролетарським світоглядом». Обіцяли, що незабаром «пролетаріат затисне у своїх залізних пальцях усі найяскравіші досягнення буржуазної культури й оберне їх на угноєння цілинних ґрунтів комуністичної культури майбутнього» [1, с. 8]. Ця боротьба, як зазначали самі вуспівці, мала відбуватися під «неухильним керівництвом комуністичної партії».

На початку свого існування журнал «Гарт» друкував порівняно велику кількість літературно-критичних статей дискусійного змісту. Критичний відділ першого номера журналу розпочинався статтею Володимира Коряка «Хвильовистий соціологічний еквівалент», яку автор назвав «листом темної людини». У цій публікації він прагнув переконати читачів у правиль-

ності масовістських підходів, долучив до цього В. Леніна, Л. Троцького та В. Плеханова й доводив, що література має слугувати ідеї побудови нового суспільства [7, с. 74–104]. Звертаючись до Миколи Хвильового зі словами: «Любий друже!», Коряк намагався відповісти на його статтю, опубліковану в першому номері журналу «Валіте» «Соціологічний еквівалент трьох критичних оглядів», згодом опубліковану окремою брошурою. Аналіз Коряка зводився до посилання на висновки літературного критика В. Юринця щодо оцінки художнього доробку Хвильового, в якому наведено 31 пункт гострих обвинувачень у «зраді і зреченні ідей першого пролетарського літературного маніфесту» [7, с. 94]. Окремими з цих пунктів були звинувачення Хвильового у відсутності «завзяття й відваги» творити нову літературу, заперечивши здобутки дожовтневої, як і належить «речникові молоді революційної класи»; замилювання стихійністю, адже людина, на переконання Юринця, в Хвильового не суспільна, а стихійна сила; «анархічна розхристаність»; «ліризм махновщини»; карикатура на марксизм; «третьорядна літературщина»; «обоження буржуазної культури»; ««європеїзм» Хвильового як математична точка внутрішньої дезорієнтації»; «мотив сексуального іржання»; «закохання в особі»; «повітряні гірлянди романтики та нерозуміння сутності міста», адже воно, на думку Юринця, в Хвильового є джерелом романтичних мрій, оскільки в місті він звертає увагу не на фабричні передмістя, а на «граючі ряди ліхтариків»; «ознаки внутрішнього омертвіння»; «надуманість, робленість, несмак»; «чиста абстракція і схема». Підсумовуючи, Коряк наводить висновки про «втечу» Хвильового від власних завдань, «розбіжні сили творчості — переважно буржуазного характеру», сильну перевагу мотивів занепадництва і зневіри, що загалом, на переконання Коряка, свідчило, про роботу Хвильового на користь ворожих пролетаріатові сил.

Автор статті відверто зізнався, що раніше захоплювався талантом Хвильового, навіть обожнював його, й «усіляко боронив від партійної критики», адже нормою тих час було «цькування найкращих письменників та найбільших талантів». Проте, пишучи аналізовану вище статтю, він «визнав свою помилку» [7, с. 95] і закликав припинити таке явище, як «хвильовізм», що почало впливати на розвиток української літератури незалежно від самого Хвильового і становило велику загрозу супроти «течії жовтня в літературі». Коряк зазначив, що для творення нової літератури для мільйонів, де пануватимуть «простота і ясність Леніна», письменникам бракує знань, їхня мова спотворена, засмічена, перенасичена жаргонами. Вони ще «дуже темні» і мають потребу багато вчитися, адже їхня праця — «одна суцільна чернетка і коли й зразок, то тільки хіба того, як не треба буде далі писати».

Ніби намагаючись знизити гострий тон полемічної статті, Коряк завершує зверненням до Хвильового: «Мій любий, далекий друже! У мою душу пливе духмяна, можна сказати, романтика: горять на вулиці ліхтарики, і туркочуть американські солов'ї. Крім того, битва при Лепанто і взагалі... Що? Не розумієш? Тим битва при Лепанто — то й ба! Але: на далеких гонах пахтить дубовим молодняком!» [7, с. 102].

Як зазначають у рецензії ваплітяни, «тут сконцентрувалися всі здібності критика, щоб довести лише, що Хвильовий ніщо». Такий удар змусив Хвильового знову взятися за перо. Відтак стаття стала початком гострої полеміки між двома письменниками щодо шляхів розвитку і завдань українського мистецтва. Микола Хвильовий у п'ятому номері журналу «Вапліте» опублікував свою відповідь на цей памфлет — «Одвертий лист до Володимира Коряка», в якій Коряка охарактеризував як «холоуя влади». Так, зокрема, у його листі йшлося: «Прислужуйтеся на здоров'я і виправляйте свої грішки, бо все одно комусь треба прислужуватись і виправляти свої грішки» [14, с. 166].

Велика увага вуспівців приділялася діяльності літературної організації ВАПЛІТЕ, рецензувався кожне число її друкованого «академічного органу». У першому номері «Гарту» зокрема зазначалося, що художня політика Вапліте призводить до «культурного середняцтва», тобто «певного дотримання лінії художньої довершеності, і на український сучасний масштаб дуже середньої» [3, с. 139–140]. Водночас прозу другого номера журналу «Вапліте» було названо «екзотичною».

У другому номері журналу «Гарт» опубліковано статтю без зазначення автора з нищівною критикою літературної організації ВАПЛІТЕ та її друкованого органу [13, с. 74–84]. «Академіків» (ваплітян) звинувачували в тому, що вони, передрукувавши у своєму журналі постанову партії, «зламали її у тій самій (третій) книжці свого журналу», подавши редакційну статтю «Наше сьогодні», де гостро критикували ВУСПП, його орган «Гарт» і українське марксистське вчення взагалі. Те саме повторилося і в рецензії на «Гарт». Оскільки напрям роботи ВУСППу визначено ВКП(б) на першому Всеукраїнському з'їзді пролетарських письменників у 1927 р., ця літорганізація стала фактично «коліщатком» радянської ідеологічної системи. Водночас партія розпочала боротьбу проти «шкідливих ухилів» не тільки окремих членів «ВАПЛІТЕ», а й усієї організації загалом. Критичні матеріали розміщувалися на шпальтах партійних органів, зокрема в газетах «Комуніст» та «Більшовик України» впродовж усього 1926 р. Увесь цей час ваплітяни тримали «уперту оборону», але вже в другому номері журналу «Вапліте» опубліковано повідомлення загальних зборів від 28.01.1927 р. про визнання «помилки, що набрали значення ідеологічних збочень» М. Хвильового, М. Ялового і О. Досвітнього та виключення їх з організації [12, с. 202]. Надалі констатовано «керівниче значення постанов червненого пленуму ЦК КП(б)У», побіжно згадується й про «помилки» ВАПЛІТЕ загалом, які полягали в тому, що ваплітяни не протестували «своєчасно і прилюдно» проти відомих помилкових тверджень означених осіб.

У статті «Рецидиви вчорашнього» [13, с. 74–84] вуспівці запевняли, що партія була проти не лише теоретичних «помилкових» тверджень М. Хвильового, М. Ялового й О. Досвітнього, але й «шкідливих і антикомуністичних тенденцій» у самій художній творчості «ВАПЛІТЕ», як окремого мистецького колективу. ВАПЛІТЕ ніби кличе «за бадьорий дух оптимізму в пролетарській літературі», а сама відмовляється осудити безнадійний, занепадницький песимізм творчості своїх власних членів. Як приклад автор наводить той факт, що три прозові твори в першому но-

мері журналу («Із записок» І. Сенченка, «Заради неї» І. Дніпровського, «Щоденник Леля» О. Громова) за своєю ідеологією є антикомуністичними, тобто «занепадницькими». Ніхто не зрозуміє, кого символізує персонаж оповідання Івана Сенченка Пій — Петлюру чи, наприклад, Партію, адже «Пій — все, що над нами суще». Головний герой твору називає себе Холуєм з великої букви і проповідує власні принципи: слухняність, покору, мовчання, плазування, а також: боятись сильнішого — безжалюбно бити слабшого, підставляти обличчя під плювки, бути (охоче) віслюком, не хвилюватись, не думати, дотримувати «єдиномислія», дивитися в очі («його очі — ваші очі»), та в рот Пієві («його слова — ваші слова»), зневажати і бити (маючи «за спиною всемогутнього Пія») всіх нащадків Прометея, зокрема й рідного батька. Рецензенти проводили паралель між творами І. Сенченка та М. Могілянського, оскільки в оповіданні останнього «Вбивство» автор також не називав відверто М. Грушевського. Як відомо, після публікації в «Червоному шляху» [10] це оповідання набуло навіть скандальної популярності, а про його автора серйозно заговорили. У центрі твору — переосмислене, символічне вбивство персонажем свого друга, в образі якого сучасники (зокрема й влада) без особливих зусиль, розгадавши нескладну алегорію твору, за майстерно виконаним портретом героя впізнали М. Грушевського. Незважаючи на очевидну умовність художнього твору, він став фатальним для автора. Потрактоване вульгарно-соціологічною критикою як буржуазно-націоналістичне, оповідання припинило «легальне» творче життя, унеможливило літературознавцям об'єктивно сприймати творчість письменника. Головним аргументом щодо «занепадницької» ідеології твору І. Сенченка був той факт, що його написано в 1926 р. й про Пія йшлося як про людину сучасності.

В оповіданні І. Дніпровського «Заради неї» критики також знайшли тему «занепадницької» літератури — комуніст, котрий заради жінки втрачає зв'язок з партією. О. Громова за оповідання «Щоденник Леля» звинуватили в «нидінні з психоаналізом», адже головний герой вів щоденник, у якому занотовував власні роздуми про життя, свої мрії і бажання, творив розділи непочатого роману. Його кімната стала свідком змагань і напружених шукань. Цей твір класифікувала партійна критика як «суцільну поему-мінор».

На нашу думку, вуспівці навмисно й тенденційно шукали «ваплітянську крамолу». Така тенденція мала місце і під час рецензування другого номера журналу, в якому два з чотирьох оповідань трактували як твори з «хибною ідеологією». Ідеологічну невідповідність рецензенти вбачали у творчості В. Вражливого, зокрема в його оповіданні «Життя білого будинку», присвяченого актуальним проблемам виховання безпритульних. Надзвичайно невдале та невміле революційне експериментаторство дійсно відбувалося в одному з дитячих будинків у 1922 р., але В. Вражливого звинувачували у використанні цього випадку зі справжнього життя з огляду на авторське доповнення катастрофічної розв'язки. Оповідання І. Дніпровського «Долина угрів» та уривок А. Любченка «Незвані гості» визнані революційними і потрактовані такими, що здійснили певний «поступ» порівняно з першим номером журналу.

Частковий «прогрес» помічено критиками в художньому прозовому матеріалі і третього номера журналу, зокрема схвалено оповідання П. Панча «Повість наших днів», що визнане революційним і бадьорим на заводську, виробничу тематику. Це дозволило критикам стверджувати, що художній рівень третього номера почав «ніби насправді підводитись понад височинню фатального ваплітянського середняцтва» [8, с. 131–132]. Проте нещадної критики зазнав Г. Епик за повість «В-осени», в якій зображено комуніста-переродженця, котрий безкарно керує житловим кооперативом. Автора звинуватили в намаганні «вдягти темні окуляри» та старанному пошукові темних сторін тогочасного життя або їх вигадуванні. Усе це приписували «ваплітянській традиції». Критичний відділ журналу «Вапліте» називали найслабшим. Відтак його найгіршою та найнебезпечнішою вадою, на думку партійних критиків, була «традиція темних окулярів».

Такий гострий тон у полеміці, започаткований статтею В. Коряка «Хвильовистий соціологічний еквівалент», притаманний іншим публікаціям. Вуспівці вимагали від «Вапліте» відповіді на запитання, як вона ставиться до постанови Політбюро ЦК КП(б)У про політику партії в галузі художньої літератури та постанови про утворення Федерації революційних письменницьких об'єднань України. Водночас ваплітян змушували визнати попередні «хиби й шкідливі ухили» художньої творчості, неодноразово вже «затавровані» партійною критикою.

У наступному році редакційна політика журналу «Гарт» не змінилася. У першому номері за 1928 р. опубліковано статтю В. Коряка «Веселий швець Максим Заноза» [5, с. 49–67] — відповідь М. Хвильовому на «Одвертий лист до Володимира Коряка». Стаття не відзначалася делікатністю, автор дозволяв собі порівнювати номери журналу «Вапліте» з «обозами з калом», хоча й визнавав «кебету» М. Хвильового художньо оформляти думки та його інтуїцію. У цій статті вперше сформульовано вислів: «Хай живе дух неспокою!», який із запалом підтримав М. Хвильовий і зробив своїм бойовим гаслом. У постскрипті автор закликав свого опонента отямитися, зазначивши: «Можливо, ми помиляємося? Може з Вас ще не цілком жертва нашого класового ворога? Доведіть нам, переконайте партію, що з Вас ще може бути комуніст!» [5, с. 67].

Інша стаття цього номера журналу (В. Андріяш «Похвала обсерваторові») також присвячувалася творчості членів літературної організації ВАПЛІТЕ, зокрема О. Слісаренку. У четвертому номері журналу «Вапліте» за 1927 р. опубліковано його статтю під псевдонімом Обсерватор «Думки про молоду белетристику», в якій автор розглянув проблеми, пов'язані із стосунками письменника і критика, письменника й читацької аудиторії. О. Слісаренко наголошував на відповідальності автора перед читачем за якість твору й висловлював глибоке занепокоєння тим, що дедалі частіше «під брязкіт дешевенької революційної фразеології, фабрикується макулатура» [11, с. 194]. Тогочасну прозу автор називав порожнечою, в якій немає жодної свіжої думки, проблеми чи мистецького завдання, і яку писали «якісь імпотентні дідугани, а не двадцятилітні хлопці», адже замість нових підходів та експериментів у творчості, на думку Слісаренка, були наявні лише декларативні запевнення про свою молодечу бадьорість. Письменник

запевняв, що серед матеріалів молодіжних літературних журналів панували «набридливі штампи і жахлива неохайність», наводячи приклади, навмисне не вказуючи джерел: «мої почуття, як море», «красиве юнацьке стеження за собою», «ти красива, як чорт», або «він вибачився якось просто, але не манірно». Наприкінці статті письменник подав «Несистематизовані поради молодим белетристам», які значною мірою були квінтесенцією з його багатого мистецького досвіду. Деякі поради мали загальномистецький характер, але були і надто конкретні, що відбивали ті чіткі художні принципи, яких завжди дотримувався О. Слісаренко у своїй творчості. Він, зокрема, закликав: «До великих речей берись тоді, коли тобі мине принаймні 28 років і ти написав уже десяток хороших оповідань. Техніка новели — основа белетристичної техніки» [11, с. 200]. Саме таким був творчий шлях самого письменника, котрий, почавши писати оповідання ще в 1924 р., лише через п'ять років, у 1929 р., опублікував свій перший роман. У наступному номері журналу «Вапліте» розміщено рецензію під псевдонімом Обсерватор на збірку поезій М. Терещенка «Мета й межа». Насамперед автор зазначив, що тогочасна лірика переживала гостру кризу, яка була цілком закономірним явищем і причини її полягали не в індивідуальних особливостях поетів того часу, а в характері доби. У своїй статті-відповіді на рецензію В. Андріяш звинувачував О. Слісаренка в перекручуванні контексту з метою віднайдення «злочинів» у віршах М. Терещенка. Проте конкретних аргументів на протиставлення позиції Слісаренка в статті не було, крім лише ідкої іронії.

У зв'язку із саморозпуском літературної організації «ВАПЛІТЕ», в інших номерах журналу «Гарт» за 1928 р. критичний розділ наповнювався лише програмовими за своїм змістом матеріалами, такими як доповідь І. Микитенка на Всеукраїнському з'їзді пролетарських письменників «Новий етап» [9, с. 94–106] чи Б. Коваленка «Національне питання в літературній дійсності» [4, с. 106–128].

Отже, журнал «Гарт», що почав виходити друком у 1927 р., з одного боку, продовжив традиції, започатковані фундатором літературної організації «Гарт» В. Елланом-Блакитним, а з іншого — став платформою для боротьби з опозиційною літературною організацією «ВАПЛІТЕ». Колишні друзі та соратники В. Коряк та М. Хвильовий гостро полемізували на сторінках двох журналів, яка не завжди відзначалася коректністю щодо одного. Члени літературної організації ВУСПП прискіпливо стежили та рецензували кожен номер журналу «ВАПЛІТЕ», використовуючи всі можливі засоби експресії. Це протистояння та тиск на письменників сприяли тому, що члени літературної організації «ВАПЛІТЕ» змушені були «визнавати помилки», а згодом оголосити про саморозпуск.

Відтак, у статті здійснено спробу проаналізувати ідеологічні орієнтири ВУСППу й ВАПЛІТЕ та їхнє протистояння на матеріалах журналу «Гарт». Не розглядаються інші аспекти діяльності двох літературних організацій та їхніх друкованих органів, що є перспективою подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Від редакції «Наша путь» // Гарт. — 1927. — №1. — С. 5–8.
2. Гарт : альманах. — Х., 1924. — С. 172.
3. Д. Вапліте // Гарт. — 1927. — №1. — С.139–140. — Рец. на літ-худ. ж-л : Вапліте. — Х., 1927. — №2.
4. Коваленко Б. Національне питання в літературній дійсності / Б. Коваленко // Гарт. — 1928. — №4-5. — С. 106–128.
5. Коряк В. Веселий швець Максим Заноза / В. Коряк // Гарт. — 1928. — №1. — С. 49–67.
6. Коряк В. Література минулого і Жовтень / В. Коряк // Гарт: альманах. — Х., 1924. — С. 102–136.
7. Коряк В. Хвильовистий соціологічний еквівалент / В. Коряк // Гарт. — 1927. — №1 — С. 74–104.
8. М. Д. Вапліте // Гарт. — 1927. — №4-5. — С. 131–132. — Рец. на літ-худ. ж-л : Вапліте. — Х., 1927. — №4.
9. Микитенко І. Новий етап / І. Микитенко // Гарт. — 1928. — №4–5. — С. 94–106.
10. Могілянський М. Вбивство / М. Могілянський // Червоний шлях. — 1926. — №1.
11. Обсерватор. Думки про молоду белетристику // Вапліте. — 1927. — № 4. — С. 194–202.
12. Постанови ВАПЛІТЕ // Вапліте. — 1927. — №2. — С. 202.
13. Рецедиви вчорашнього // Гарт. — 1927. — №2-3. — С. 74–84.
14. Хвильовий М. Одвертий лист до Володимира Коряка / М. Хвильовий // Вапліте. — 1927. — №5. — С. 158–173.

Надійшла до редколегії 18.03.2014 р.